

BUDAPESTI POLGÁRSÁG

RÁNKI GYÖRGY

A magyarságra vonatkozó vizsgálatainkat természetesen behatárolja, hogy rendkívül nehéz a polgárság fogalmának meghatározása és statisztikai ábrázolása. Még nehezebb talán — ha egyáltalán lehetséges — kijelölni a polgárságon belüli elválasztó vonalakat, melyek segítségével a polgárság tagozódása, a közép- illetve kispolgársághoz való tartozás számszerűen megfogható. Az első esetben elsősorban egy fontos társadalomtörténeti problémával kerülünk szembe: azzal a már eddig is sokat vitatott kérdéssel, hogy a magyar társadalom sajátos fejlődése folytán mennyiben tekintjük az állami alkalmazottakat a polgárság részének. Ismeretes, hogy a magyar államapparátus, kiépülése kezdetén, zömmel a volt nemesség soraiból töltődött fel, s a későbbiekben is, mikor a nemesi származásúak számszerűen már nem domináltak, a közalkalmazotti réteg — társadalmi normáit, magatartását, politikai nézeteit, felfogását tekintve — határozottan elkülönült a polgári etoszt tisztább formában megszemélyesítő, az iparban és a kereskedelemben foglalkoztatott gazdasági polgárságtól, és inkább a hagyományos politikai uralkodó osztállyal, a nagybirtokosokkal azonosult. Mindezek következtében a hazai felfogás a közalkalmazottakat általában nem szokta a polgárság részének tekinteni. Ez a nézet jelentkezik Erdei Ferencnél is, aki azzal érvel, hogy „az állam mint egy mindenható hatalmi szervezet nehezedett az alsó társadalomra, az államhatalom szinte konzervatív hatalommá vált a nagybirtok és a nagytőke társadalmi-gazdasági ereje mellett”.¹

A magyar államszervezet e sajátos hatalmi jellege következtében eszerint „az államkormányzás és- igazgatás hivatalnokrétege... sem alakult át szakszerű polgári hivatalnokosztállyá, hanem továbbra is úri középosztály maradt”.² Ebből következett, hogy a nyugati polgárság olyan jellegzetes kritériumai, mint az anyagi függetlenség és a magas műveltség, Magyarországon nem voltak egyértelműen vagy kizárólagosan polgári kritériumnak tekinthetők. Az állam (egyház, uradalom) értelmiségi alkalmazottait a történelmi osztály, az úri középosztály kategóriájához sorolták, és csupán az ipar, a kereskedelem, a hitel értelmiségét, s a magántisztviselőket számították a polgársághoz.

Nem állíthatjuk, hogy ez a megkülönböztetés nélkülözi a történelmi alapokat. A társadalmi mentalitást, s a politikai szerepet illetően kétségtelenül lényeges különbség volt tapasztalható a két rész között, s ez olykor elválaszthatatlan falakat emelt polgár és állami tisztviselő között. Mégsem állítható egyértelműen, hogy e réteg „tevékenysége, akár a közigazgatásban, akár az oktatásügyben, nem az értelmiségi munka tárgyi szakszerűségéhez igazodik, hanem társadalmi helyzete úri középosztályi természetéhez”.³

Az állami alkalmazottak sajátos helyzetében: az uralkodó osztályhoz való kapcsolódásában egyfelől, értelmiségi képzettsége és sok esetben társadalmi funkciója (orvos, ügyvéd, mérnök, szakhivatalnok) szerint másfelől, állandó ellentmondás mutatkozott, de az utóbbi, tisztábban polgári elemek fokozatosan teret nyertek. Ilyen körülmények között — nézetünk szerint — sem a magyarországi polgárság számszerű felmérésénél, sem belső strukturájának vizsgálata során nem maradhatunk meg az említett hagyományos elkülönítés mellett. Ezért tanulmányunkban a közalkalmazotti pályákat is a polgári pályák közé soroljuk, mint ahogy tette azt a húszas évek végén a budapesti polgári népesség statisztikai felmérését végző munka is.⁴

A közalkalmazottak hovatartozása illetve polgári jellege tehát elvi, történelmi problémákat vet fel és ezek értelmezésének függvénye; a polgárság, illetve kispolgárság megkülönböztetése viszont elsősorban statisztikai, mennyiségi, jövedelmi ismertetőik függvénye. A két réteg szükséges megkülönböztetése elméletileg világos ugyan, számszerű elválasztásuk azonban — amennyiben egyáltalán — csupán néhány mennyiségi mutató kombinációjával lehetséges. A statisztika jelenlegi adatai ismeretében az alkalmazottak esetében a kereseteket, az önállók esetében a feltételezhető jövedelmet, a lakásviszonyokat, az iskolai végzettséget és néhány másodlagosabb tényezőt figyelembe véve tehetünk kísérletet a kis-, közép- illetve nagypolgári egzisztenciák tényleges megkülönböztetésére. A kereskedők létszáma Budapesten 19 185 volt (a kofákat, alkalmi munkásokat, akiknek száma a kereskedelemben közel 5 000 főre rúgott, eleve kizártuk).

A közel 20 000 kereskedő egyharmada az élelmiszer kereskedelemben, további mintegy 20%-uk a textilárú árúsításában tevékenykedett, végül egyenként 10—10%-kal részesedett három további kereskedői szakcsoport: a vas- és fémáru, a bor, fa- és egyéb áru, továbbá az állatkereskedelem. Az 1926-os adóstatisztika alapján — ez az év a két háború közötti konjunktúrában ha nem is kimagasló, de jó évnak tekinthető — megpróbálhatunk képet nyerni a budapesti kereskedők jövedelmi- és életviszonyairól, s ezen keresztül véleményt alkotni, hogy hozzávetőlegesen milyen arányban vázolhatjuk fel a csoport társadalmi tagozódását a kis-, közép- illetve nagypolgárság között. Ismeretes, hogy a kereskedők általában magasabb keresettel bírtak és jobb életkörülmények között éltek, mint az iparosok. Természetesen az üzleti forgalom — amely egyébként is számított érték — nem ad világos képet a tiszta jövedelemről; nem világos, hogy a forgalom után milyen haszonkulccsal dolgozhatunk. Feltételezve azonban egy 25—30%-os haszonkulcsot — mely azonban aligha vonatkoztatható a legalacsonyabb kategóriára, ahol állótőke befektetést, fix költséget nem kell számolnunk — és az így adódó jövedelmet összehasonlítva a munkásság és a vezető alkalmazottak keresetével, megközelítő képet nyerhetünk a jövedelmek feltételezett nagyságáról. Kiindulópontnak tekinthetjük, hogy a munkásság átlagkeresete Budapesten évente 1 200—1 800 P között mozgott; kb. 5 000 P tekinthető egy jó évi középfizetés (pl. egy középiskolai tanár fizetése) nagyságának; végül, hogy a magas fizetéseket, melyeket az uralkodó, illetve a kormányzati elit élvezhetett, minimum évi 10 000 P körül jelölhetjük meg.

A budapesti kereskedők megoszlása évi üzleti forgalom szerint

1 600 P alatt	21,2%
1 600 P — 4 000 P	21,5%
4 000 P — 20 000 P	33,5%
20 000 P — 28 000 P	13,9%
28 000 P felett	9,9%

Ismert, és szinte minden közgazdász által elfogadott nézet, hogy az önálló kisiparosok és kiskereskedők jövedelmük, illetve forgalmuk 50%-át eltagadták adóterhek csökkentése érdekében. Ha tehát a fenti kategóriákat egyszerűen megkétszerezzük és a forgalom 25%-át tekintjük a jövedelemmagyságnak, akkor a következő eredményre jutunk:

A legelső kategória, az 1 600 P alatti forgalmat lebonyolító kereskedőréteg gyakorlatilag még a munkás jövedelmét sem érte el (hiszen ez havi 140 P alatti jövedelmet jelenthetett). Az átlagforgalom alapján a trafikosok, a hálózó, a cukorkakereskedők kerültek ebbe a csoportba. A második csoport zömét a kis élelmiszerkereskedők és szatócsok, valamint a háztartási szénkereskedők tették ki, ezeknek jövedelme a munkásokéval lehetett azonos (havi 80—200 P). A harmadik csoportot jövedelme szerint jórészt a kispolgársággal azonosíthatjuk. A tulajdonképeni polgárság keretébe (közép- és nagypolgárság) a két utolsó kategóriát sorolhatjuk, mely egészében legfeljebb 4 000—4 500 családot jelentett. De még így is kérdéses, hogy a 80 000 P forgalmat elért kereskedők tényleg besorolhatók-e a nagyburzsoázia körébe, s nem lenne-e helyesebb ennek határát a 200 000 P forgalomnál megvonni, hiszen ez havi 2 000 P körüli jövedelemmel számol. Ebben az esetben mintegy 1 000 fő körül mozgott a budapesti kereskedelmi nagyburzsoázia. Ezt az értelmezést alátámasztja az a tény is, hogy 1 421 kereskedőnek volt 4 szobás és 621-nek 4 szobásnál nagyobb lakása. Figyelembe véve a budapesti lakásviszonyokat, a 3 illetve 4 szobát tekinthetjük a közép- és nagyburzsoázia válaszvonáának. A lakásnagyság egyébként fontos kritériuma lehet a belső csoportosításnak, hiszen a kereskedők 27,9%-a lakott egyszobás lakásban (mely zömmel munkáslakástípus; a főbérlettel rendelkező munkások 80%-a ebben lakott). További 35% 2 szobás lakásban lakott, ez a kispolgárság tipikus lakásnagysága; újabb 21,1% 3 szobás lakásban, mely középpolgársági szintet jelenthetett.

Az összehasonlítás ismét arra utal, hogy a forgalom nagysága szerinti csoportosításnál a 20 000 P mint a IV. és a 80 000 P mint az V. típus alsó határa, túlságosan alacsonyan van megvonva. A 200 000 P feletti forgalom és 4 szobánál nagyobb lakás viszont majdnem egybeesik, az előbbi a kereskedők 5%-át, az utóbbi 4,1%-át öleli fel.

Más ismérveket vizsgálva, a számba vett 13 449 kereskedő között viszonylag elterjedt, 5 160 volt a háztartási alkalmazottat tartók száma. 3 000 körül mozgott a 4 középszintnél magasabb végzettséggel rendelkezők aránya, 2 300 dolgozott 2 vagy több alkalmazottal, és 1 055 volt nagykereskedő. Mindezek alapján az 5 000 családot jelentő felső határt (ez nagyjából megegyezik a 3 szobásban lakókkal) túl tágnak tekinthetjük a közép- és kispolgár elválasztó vonalát illetően, a középpolgárságot a kereskedők között ennél alacsonyabb, mintegy 4 000 családra tehetjük; ez a réteg a budapesti kereskedők mintegy 25—30%-át jelentette. Laky Dezső, a főbérleti lakások bére és a jövedelem közötti összefüggést kutatva, arra a következtetésre jutott, hogy az 1 szobás lakásban lakók évi jövedelme 1 688 P-re, a 2 szobában lakóké 3 925 P-re tehető. Az előbbi a munkáskeresetek szintjén állt, így az utóbbit lehet kispolgári jövedelemnek tekinteni. Ezek szerint a budapesti kereskedők 60%-a legfeljebb kispolgári szinten élt.⁵ A 3 szobás lakással bírók átlagos jövedelme 5 836 P, azaz közel havi 500 P. Ez tekinthető polgári jövedelemnek, mellyel a kereskedők 21%-a rendelkezett; végül a 4 illetve több szobás lakások tulajdonosainak havi jövedelme legalább 1 000 P volt, s így többé-kevésbé a nagyburzsoázia körébe sorolhatók.

Mindenesetre a kereskedők lakásmegoszlása utal arra a lényeges különbségre, mely vagyon és jövedelem tekintetében az önálló iparosok és kereskedők között fennállt. Nem is annyira

azt a különbséget kell kiemelnünk, hogy amíg a kereskedők 4,1%-a, addig az iparosok 1,3%-a lakott nagy (4 szobásnál nagyobb lakásban), hanem azt a tényt, hogy az iparosok túlnyomó többségét Pesten még a középpolgárság soraiba sem sorolhatjuk, hiszen közöttük csak 2,5% lakott 4 szobás lakásban (a kereskedők 9,4%-a), s mindössze 8%-uk lakott 3 szobás lakásban (a kereskedők 21,1%-a). Az iparosok 56%-a 1 szobás lakásban lakott, ami a munkásosztállyal azonos életkörülményekre utal, további 30% pedig 2 szobás lakásban, azaz a jobb szakmukás és a kispolgárság határán lévő életfeltételekkel azonosítható lakástípusban lakott. Valójában tehát az iparosok között sokkal nagyobb a szakadék a felső 2—4% — akik feltehetően a nagyipar tulajdonosai voltak —, és az iparosok többsége között. A mintegy 20 000 önálló pesti iparos túlnyomó többségét, 70%-át munkás vagy alsó kispolgári életkörülmények között találjuk. (Országos viszonylagban Matolcsy Mátyás és Varga István nemzeti jövedelem-számításaikban az 1930-as népszámlálásban szereplő 204 564 főnyi önálló iparos közül 149 550-re teszi azoknak a számát, akik évenként 1 000 pengőnyi, vagy ennél kisebb jövedelemmel rendelkeztek.)⁶ A középpolgárságba a budapesti iparosok közül a legjobb esetben 3 000 családot sorolhatunk, mely szám szerint jórészt azonos volt a kereskedők közül ide sorolhatók létszámával. Ha ez esetben is megpróbáljuk összekapcsolni a lakásnagyságot a forgalomból következtethető jövedelemnagysággal, akkor nagyjából az alábbi képet nyerjük.

A 18 810 budapesti kisiparosból 15 803 rendelkezett önálló illetve főbérleti lakással, 1553 volt főbérletű családtagja, a többi albérletű, ágybérletű stb. volt. Ez utóbbiakat nyilván a legalsó kategóriába sorolhatjuk.

Ha a legalsó kategóriát teljes joggal a félproletár és kispolgári lét határán mozgó rétegek közé számítjuk, akkor, mint sok más összefüggés is mutatja, közel járunk a társadalmi csoport pontosabb helyének megjelöléséhez. Hiszen a statisztikai felvételben szereplő iparosok közül 8 484 egyáltalán nem tartott alkalmazottat. 4 715 iparos nem rendelkezett önálló munkahellyel, vagyis az 1 szobás lakásban lakók száma nagyjából e két érték között van. A kisiparosok közül 1 alkalmazottal 3 083 (többnyire nem segéddel, hanem inassal), 2 alkalmazottal 2 141 dolgozott; ez a nagyságrend közel járt az 5 605 főt számláló, 2 szobás lakással rendelkezők kategóriájához. Ezt a csoportot jórészt egyértelműen a kispolgárság kategóriájába sorolhatjuk. A kispolgár és a középpolgár közötti választóvonal valahol a 3 szobás lakások kategóriájában található. Weiss István szerint „legalább 3 szobás lakás szinte kivétel nélküli szabály volt ahhoz, hogy valakit középosztálybeli embernek tartsanak”.

2 037 iparos lakott a húszas évek végén 3 szobás lakásban, ezek közül 1 613 fürdőszobás lakás volt (jóllehet a harmincas évekig a fürdőszoba nem volt feltétlen kritériuma a polgári lakásnak). Ez a szám elég közel járt a 3 alkalmazottat tartó 1 307 személyhez. A felmérés viszont 2 318 olyan iparost tartott nyilván, akik 3 szobás lakásban éltek, de 4 vagy több munkást foglalkoztattak, szemben a 939 4 vagy többszobás lakásban lakókkal.

Ha viszont magasabban vonjuk meg a felső foglalkoztatási kategóriákat, például a 6 vagy több alkalmazottat foglalkoztató kategóriánál, akkor 838 ilyen iparost találunk, s ez majdnem egybeesik a legnagyobb lakásokban lakók kategóriájával. Egyébként a felső kategóriákra más mutatók figyelembevételével is következtethetünk. A háztartási alkalmazottak száma túlságosan távan vonja meg a határokat, hiszen a 18 810 iparosból 4 743 megengedhette magának ezt a „luxust”. Ez a tény határozottan utal arra, hogy a cselédtartás nem tekinthető ebben az időben a közép- és nagypolgárság kritériumának, hanem mélyen belenyúlt a kispolgári rétegekbe is.

Éppen ezért bizonyos korlátok között fogadhatjuk csak el a cseléd tartást olyan társadalomtörténeti jelzőrendszernek, amely kiválóan alkalmas a polgári középrétegek szociológiai behatárolására. Hasonlóan, tehát csak bizonyos óvatossággal alkalmazható a francia példa, mely szerint „a cselédes háztartások számának ismerete feljogosít bennünket a középosztályi családok számának a pontos megbecsülésére”. Gyáni Gábor nagyon határozottan aláhúzza, hogy mennyire nem lehet a két háború közötti cseléd tartást a középosztálybeli státusszal azonosítani.⁷ Az üzemek felszereltsége jobb mutató, hiszen kiderül, hogy a munkahelyek 85%-a géppel nem rendelkezett, további 5% elsősorban kézierőt használó gépekkel dolgozott, és csak 1 932 üzem (hozvátétőlegesen az üzemek 10%-a) használt elektromos energiával hajtott gépeket. Közel azonos számot kapunk, ha a kisiparosok által termelt gyártmányok értékesítési helyét nézzük; kb. 10%-uk jelezte, hogy termékeit nemcsak Budapesten, de vidéken, sőt néhányan külföldön is értékesítik. Végül, jóllehet az egybeesés távolról sem bizonyos, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a 18 810 iparos közül 11 211 csak elemi iskolát végzett. A 754 érettségivel, a 411 valamiféle főiskolai végzettséggel rendelkező személy további 1 226 olyan kisiparossal egészült ki, akik valamilyen szakiskolai vagy szaktanfolyami végzettség birtokában voltak. Iskolai végzettség szempontjából tehát mintegy 2 500 kisiparos tartozott a felső kategóriákba. Mindez arra enged következtetni, hogy iskolai végzettség szempontjából 3 000 körülire tehető azon kisiparos családok száma, amelyek a polgárság kategóriájába sorolhatók. A többség vagy a kispolgársághoz tartozott, vagy a félproletár egzisztenciák közé.

A húszas évek végén a fővárosi statisztikai hivatal — mely számos területen egészen egyedülálló értékű statisztikai felvételekkel gazdagította a tudományt — egy már idézett vasos kötetet tett közzé a főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyairól. A felmérés a kereskedők és iparosok mellett a köztisztviselőket, a magántisztviselőket, a kereskedelmi alkalmazottakat, a nyugdíjas közalkalmazottakat, az ügyvédeket, az orvosokat és a mérnököket tekintette a polgári népességhez tartozóknak.

Jóllehet mind az általános kategóriát, mind a részleteket illetően emelhetünk kifogást az ilyen kategorizálás ellen — például a kereskedelmi alkalmazottaknak a polgárságba sorolása erősen vitatható, mint ahogy más kategóriák esetében sem fogadhatjuk el teljesen ezt a besorolást — nagyjából mégis követhetjük ezt az áttekintést, hiszen módot nyújthat, bár távolról sem pontosan, a polgárság olyan értelmű áttekintésére, mely lehetővé teszi a kispolgári egzisztenciák leválasztását a polgárság általános kategóriájáról. A polgári kategórián belül tehát nem teszünk különbséget az állami alkalmazottak vagy a gazdaságban tevékenykedők között. Globálisan ebbe a kategóriába soroljuk a gazdaságban tevékenykedő polgári egzisztenciákat, legyenek azok önállók vagy tisztviselők, s végül idetartozónak ítéljük a „Bildungsbürgertum” kategóriájába sorolható önálló vagy alkalmazott értelmiséget.

A közép- illetve nagypolgárság kategóriájába sorolható tisztviselőknél és értelmiségieknek a kispolgári egzisztenciáktól való megkülönböztetése során többé-kevésbé azonos szempontokat vettünk figyelembe mint a fenti elemzésben. Így egyebek között a fizetés illetve jövedelem nagyságát, a lakásviszonyokat, esetleg a cseléd tartás, iskolázottság stb. adatait. A fővárosi magántisztviselői létszámot 21 432-ben adta meg a statisztika. Ennek a létszámnak közel fele az iparban kereste kenyerét, további 20% a kereskedelemben, több mint 15% a hiteléletben. Ha a réteg iskolázottságát tekintjük, közülük 2 858 személy nem végzett többet, mint 4 középiskolát, illetve még annyit sem. Ezek feltehetően igen alacsony irodai beosztásban dolgoztak, eset-

leg mint gépirók, így tehát nagyobb tévedés nélkül eltekinthetünk ezektől, amikor a polgárság számszerű nagyságát kívánjuk meghatározni. További 3 000 fő érettségivel, 7 700 fő felső kereskedelmi iskolai végzettséggel, 2 616 fő főiskolai, s végül mintegy 4 000 ember felsőbb szakiskolai végzettséggel rendelkezett. A magántisztviselők között alig 496 embernek volt saját háza, 9 819 rendelkezett főbérleti lakással, közel 9 000 ember viszont a szüleinél, illetve rokonainál mint családtag lakott, és alig 2 000 embernek nem volt saját főbérleti lakása. Tekintettel arra, hogy most a családokon keresztül kíséreljük megközelíteni a polgárság létszámát, a szüleiknél lakó családtagokat már eleve figyelmen kívül hagyhatjuk, s a főbérleti lakások osztályozásával próbáljuk a magántisztviselők között a polgári és kispolgári családok létszámát meghatározni.

A magántisztviselők lakásvizonyai

1 szobás lakásban lakott	1 930
2 szobás lakásban lakott	4 194
3 szobás lakásban lakott	2 456
4 szobás lakásban lakott	987
5 szobás vagy nagyobb lakásban lakott	438

A határt a lakásnagyság szempontjából a kis- és középpolgár között nézetünk szerint a 2 és 3 szobás lakás között vonhatjuk meg. A 2 szoba fürdőszobás (2 721) lakás is inkább középsemmint kispolgárinak tekinthető, mint ahogy a 3 szobás lakás is (2 456). Tehát egészében 4—5 000 középpolgári családdal számolhatunk, s 1 500 család élt nagypolgári szinten. Eredményünk igen közel áll a háztartási alkalmazottakat tartó 6 123 főhöz. A fizetés nagysága szerint 4 500 személy, vagyis 20% havi fizetése alatta maradt a 150 P-nek, tehát nagyjából a szakmunkás fizetéssel volt egyenértékű vagy alatta maradt annak. (Természetesen nem tudjuk figyelembe venni az életkorból származó kezdő fizetéseket.) További 4 490 tisztviselő fizetése nem érte el a 200 pengőt, melyről a híres sláger szól: „Havi 200 P fixszel az ember könnyen viccel”. Ezeket is a kispolgárokhoz kell sorolnunk. Figyelembe véve a háztartási statisztika kimutatásait, nem járhatunk messze a valóságtól, ha a kis- és középpolgárok közötti határvonalat valahol a 350 P körüli havi fizetésnél húzzuk meg. Ebben az esetben további 6 922 személyt kell a kispolgári kategóriába sorolnunk. A középpolgárság soraiba eszerint 3 999 tisztviselőt sorolhatunk, mely kiegészül a havi 700 P-nél többet keresők 1 219 létszámú, többé-kevésbé nagypolgárinak tekinthető csoportjával. Az egybeesés ismét egészen közeli, hiszen ez alkalommal is az 5 000-es létszámot nem sokkal túlhaladó eredményhez jutunk. Ez nagyjából középen áll a lakásvizonyokból adódó 4 000—6 500 főt kitevő kategórián belül, s alatta marad a háztartási alkalmazottakat tartó 6 123 személynek.

Hasonló módszereket alkalmazva, a köztisztviselők esetében a következő adatokra jutunk. 21 960 közalkalmazottból 6 548 személy 6 elemit, illetve annál kevesebbet végzett, további 2 578 pedig legfeljebb a 4 középiskolát fejezte be. Ezeket eleve kirekeszthetjük a polgárság kategóriájából. Így az iskolai végzettség szempontjából a 4 325 érettségizett, az 1 117 szakiskolát végzett és a 6 608 egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkező jöhet számításba. A lakásvizonyokat illetően sajátos különbség, hogy a köztisztviselők túlnyomó többsége saját lakással (tulajdonos 917, főbérlet 15 932) rendelkezett, s szemben a 9 000 családtag magánalkalmazottal, csupán 2 620-an voltak főbérlet családtagjai.

A köztisztviselők lakásviszonyai

1 szoba	7 285
2 szoba	5 343
3 szoba	2 584
4 szoba	1 005
5 szoba	700

Lakásnagyság szerint tehát 10 000 családot egyértelműen kispolgári (sőt annál alacsonyabb) kategóriába sorolhatunk, például azt a 6 548 főt, akiknek legmagasabb iskolai végzettsége az elemi iskolánál fejeződött be.

A középpolgárságot 2 500—5 000 családra becsülhetjük, s 1 700 esetben egyenesen nagypolgári lakásviszonyokról beszélhetünk. Tekintettel arra, hogy háztartási alkalmazottat csak 4 359 család tartott, úgy tűnik, a középpolgárság esetében inkább az alacsonyabb, semmint a magasabb számot vehetjük figyelembe.

A köztisztviselők körében 7 742 személynél találunk az átlag munkásfizetésnél alacsonyabbat; ez a csoport kiegészül 9 187 fővel, akiknél a havi fizetés 150 P és 350 P között mozgott; őket sorolhatjuk a kispolgári kategóriába. 3 398 kereső fizetése 350 és 700 P között mozgott, végül 556 személyt találunk a nagypolgárral azonosítható kategóriában. Úgy tűnik, hogy ez utóbbi aránytalanul kevés, feltételezhető, hogy a 700 P havi kereset, mint a nagypolgári jövedelem alsó kategóriája, túl alacsonyan volt megvonva. Mindenesetre ez a megközelítés 4 000 polgári életszínvonalú családot ad; ez igen közel állt a cselédek tartó családok számához.

Némileg eltérően kell számolnunk a nyugdíjas közalkalmazottak esetében, hiszen körükben a jövedelem nem ugyanolyan súllyal jellemző a különböző rétegekre, mint az aktívak esetében. 1 398 személyt, akik csak elemi iskolai végzettséggel rendelkeztek, továbbá 1 169 személyt, akik legfeljebb 4 középiskolát végeztek, eleve ismét kizárhatunk az általunk kutatott kategóriából. Ez nagyjából azonos létszámot ad az 1 szobás, illetve az albérletben stb. élők lélekszámával. 2 379 család 2 szobás, közel 50%-ban fürdőszobával is rendelkező lakásban élt. További 1 582 nyugalmazott köztisztviselő 3 szobás, 744 család 4 szobás lakásban, illetve 302 személy 5 szobás vagy annál nagyobb lakásban lakott. Így mintegy 1 500 családot sorolhatunk — a lakásnagyság szerint — a középpolgárság, illetve 100 családot a nagypolgári lakásviszonyokat élvezők csoportjába. Ha a cselédek tartó családok számát nézzük (2 383), ez közel azonos azzal a számmal, amelyet a közép- illetve nagypolgári életviszonyok között élőkre vonatkozóan megadtunk. De mint jeleztük, a nyugdíj nagyságát nem tekinthetjük a réteghez tartozás szempontjából a fizetéssel azonos értékűnek. Hiszen a nyugdíjak talán kifejezik a pillanatnyi életviszonyokat, viszont a társadalmi hovatartozás szempontjából erősen lefelé torzítanak. A nyugdíjasok 40%-ának ugyanis havi 150 P alatt volt a nyugdíja, további 35% nyugdíja pedig 150—350 P között mozgott. 1 063 nyugdíjas rendelkezett 350—700 P közötti járadékkal és mindössze 276 személy élvezett 700 P feletti havi nyugdíjat. Ha figyelembe vesszük, hogy az alkalmazásban lévők közül 15% volt a középpolgári és további 3% a nagypolgári fizetés szintjén, akkor az arányok alig mutatnak eltolódást.

A polgári lakosság egyéb csoportjába az ügyvédeket, orvosokat és mérnököket sorolhatjuk. Jóllehet mind a jövedelmi, mind a lakásviszonyokat tekintve bizonyos különbségeket itt is felfe-

dezhetünk, mégis úgy véljük, hogy a képzettség, a diploma és a társadalmi elhelyezkedés alapján itt a teljes létszámot a polgárság kategóriájába sorolhatjuk. Feltételezhető, hogy az ennél alacsonyabb életviszonyok között jórészt kezdők, fiatalok éltek, akiket azonban nem lehet tartósan a kispolgárság soraiba sorolni. 1930-ban például a 2 749 ügyvéd közül mintegy 10% lakott albérletben, 2 236 főbérlet és háztulajdonos közül 53 egyszobás, 370 kétszobás lakással rendelkezett, 3 szobás lakása volt 660 ügyvédnek, 629-nek 4 szobája, 534-nek 5 illetve 5-nél több szobája volt. Közel 2 000 ügyvédnél szolgált háztartási alkalmazott.

Az orvosok (2 697 fő) közül 1 786 rendelkezett főbérleti lakással, ebből 34 egyszobás, 291 kétszobás lakást tartottak nyilván, viszont 584 személy 4 szobás, 422 fő 5 szobánál nagyobb lakásban lakott. 1 638 orvos tartott rendszeresen háztartási alkalmazottat.

Végül 3 658 mérnök közül 2 543 volt főbérlet (ehhez járult 755 családtag). Itt nagyobb volt a kislakások száma: 114 mérnök lakott egy- és 531 kétszobás lakásban. Itt is viszonylag jelentős volt a középpolgári három- (928 személy) és a négyszobás lakás (638 fő), több mint 300 mérnök tartott fenn 5 szobánál nagyobb lakást. A mérnökök 60%-a háztartási alkalmazottat tartott. Egészében a három diplomás foglalkozású csoport mintegy 10 000 családot jelentett, azonban — különösen a mérnököknél — kettős számítás is lehetséges, hiszen részben a magánipar, részben az állam foglalkoztatta őket.

Összegezve megállapíthatjuk: ha az önállók 7—8 000-es, a magán- és közalkalmazottak 12—15 000-es, s az értelmiségi foglalkozásúak 8—10 000-es létszámát összesítjük, úgy a Budapesten élő közép- és nagypolgári családok számát mintegy 30 000—35 000-re becsülhetjük.

A fentebbi tanulmány az 1988-ban elhunyt Ránki György utolsó írása. A kézírathoz tartozó irodalomjegyzék a hagyatékban nem volt fellelhető. A történettudomány nemzetközileg elismert, iskolateremtő alakjának emléke előtt tisztelgünk ezzel a publikációval.

A szerkesztőség

BOURGEOISIE OF BUDAPEST GYÖRGY RÁNKI

Naturally, our investigations on the Hungarian bourgeoisie are limited by the fact that the concept and statistical description of bourgeoisie are very difficult to determine and show. Lines of division within bourgeoisie are even more difficult — if possible at all — to draw, though they are needed to grasp the stratification of bourgeoisie and the number of people belonging to petit and middle bourgeoisie. In the first case, we are faced with an important socio-historical problem: due to the specific development of Hungarian society, can and if yes to what extent be civil servants considered part of the bourgeoisie.

It is well known that the Hungarian state apparatus, in the beginning of its development, was filled up in the majority with the earlier noble people. Even later, when people with noble origin were not dominant, the strata of civil servants could be distinguished from economic bourgeoisie clearly in respect of their social norms, behaviour, political concepts and attitude as the later represented bourgeois ethos much more, and civil servants rather identified themselves with the traditional political ruling class and the landowners. As a consequence of all these, the Hungarian interpretation usually does not consider civil servants part of the bourgeoisie. This view appears at Ferenc Erdei as well, who argues that “the state dominated the lower society as an all-mighty power, state power became an almost independent conservative power”.

In summary we can conclude, that if we add the number of independents (7—8 thousand), private and civil servants (12—15 thousand) and intellectuals (8—10 thousand) then the number of middle and haute bourgeois families living in Budapest could be determined at around 30—35 thousand.

Transl. J. Mészáros